

Fórizs Sándor ny. rendőr dandártábornok:

HONVÉD–HATÁRŐR GYAKORLATOK 1951–1952-BEN

DOI: 10.35926/HSZ.2023.1.8

ÖSSZEFOGLALÓ: A szerző publikációjában a határőrség két, 1951-ben és 1952-ben lezajlott nagyobb honvédségi gyakorlaton történt részvételével foglalkozik levéltári dokumentumok alapján.¹ Bemutatja a gyakorlatok elgondolásait, főbb mozzanatait, a határőrelegységek részére meghatározott feladatokat, a részt vevő határőr-zászlóalj szervezetét és fegyverzetét, a tevékenységre történt felkészülés rendjét. Háttérinformációként az olvasó betekintést nyer a határőrség 1951–52. évi helyzetének néhány sajátosságába, illetve a gyakorlatok helyzetbeállításain keresztül a honvédség csúcsovezetésének egy esetleges háborúra vonatkozó elképzeléseibe.

KULCSSZAVAK: határőrség, határőr-zászlóalj, gyakorlat, zászlóaljszervezet, kiképzés

A SZERZŐRŐL:

Dr. Fórizs Sándor ny. r. dandártábornok (CSc), nyugalmazott egyetemi tanár, az NKE Rendészettudományi Doktori Iskola témavezetője

BEVEZETÉS

A határőrség 1950 januárjától a Minisztertanács alárendeltségébe szervezve (ténylegesen Rákosi Mátyás közvetlen irányítása alatt), Államvédelmi Hatóság Határőrség néven jelentős sorállománnyal, kvázi katonaságként vett részt ezeken a gyakorlatokon. Ugyanakkor bizonyos mértékig belátható: a kettős rendeltetés – a határőrizet és az ország katonai védelme – minden esetben valamelyik felhasználási oldal rovására érvényesül, mindkét követelménynek egy időben nem lehet megfelelni. Egyszerre nem lehet két urat szolgálni, mondja a népi bölcsesség. A határőrség 1945–1949 között a honvédség részeként a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe tartozott, de későbbi katonai alkalmazását akadályozta, hogy 1950–51-ben az állománya körében politikai szempontok alapján jelentős tisztogatást hajtottak végre, eltávolítva a korábbi tapasztalt, részben a háborút is megjárta hivatásos tiszteket, tiszthelyetteseket.

Az 1950-es évek eleje rendkívüli sajátosságokat hordozott magában. Már folyt a koreai háború (1950. június 25-től), és a nagypolitika az ellenségkereséssel, illetve egy esetleges világháborúra történő felkészüléssel foglalkozott. Ehhez igazodóan a határőrség állománytáblázatában politikai csoportfőnökséget hoztak létre, a kerületeknél pedig politikai osztályokat a politikai nevelés² és a pártirányítás megvalósítása céljából.

¹ A téma feldolgozásához felhasznált dokumentumok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Lánglilium utcai gyűjteményében találhatók a Határőrség Országos Parancsnokság okmányai között.

² József Deák: The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975). Prague Papers on the History of International Relations. Vol 11., Issue 1. Charles University, Prague, 2015, 102–113. https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/96520/1397582_jozsev_deak_102-113.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés időpontja: 2022. 09. 26.)

Ekkor vált ősellenséggé Jugoszlávia, és lett Tito marsall az „imperialisták láncos kutyája”, jelentősebb ellenség még a nyugati hatalmaknál is. A korszak belügyi és honvédségi lapjai a fegyveres erők éberségének fenntartásáról állandóan állambiztonsági témájú cikkekkel gondoskodtak.³ A Rákosi-féle rendszer egy Jugoszlávia felől Magyarország ellen irányuló közös jugoszláv–amerikai támadást is vizionált.

A gyakorlatok anyagát érdemes körültekintően tanulmányozni. A két fél helyzetbeállítását, valamint a magyar honvéd és határőr kötelékek feladatai betekintést engednek a politikai felső vezetés elképzeléseibe, illetve a politikaipropaganda-törekvéseikbe. A dokumentumokat olvasva feltehetjük a kérdést: vajon akár a honvédségi, akár a határőrségi erők képesek lettek volna megfelelni a gyakorlatok elgondolásában szereplő feladatoknak? Például a menekülő ellenség mozgásának légideszanttal történő akadályozására? Publikációmban vizsgálni kívánom a részt vevő határőr kötelékek felkészítését, feladatait, szervezetét, fegyverzetét, és mindezeket keresztül elvi harcászati lehetőségeiket.

Katonai elméleti szempontból ezeknél a kérdéseknél még érdekesebbnek ítélem a gyakorlatok helyzetbeállításait, amelyek az ország politikai vezetése lehetséges háborúra vonatkozó elképzeléseit – esetleg csak az erre vonatkozó propagandájukat – tükrözik. Ezekben az években a felsőbb szintű határőr és honvéd vezetők mellett szovjet tanácsadók tevékenykedtek. Az általam fellelt, gyakorlatokra vonatkozó okmányokban nincs utalás a tevékenységükre, de biztosak lehetünk abban, hogy a gyakorlatok elgondolásait, a helyzetek beállítását ők is átnézték. A határőrség esetében ezt tették lényegesen kisebb jelentőségű vezetési okmányoknál. További sajátosság, hogy szovjet csapatok tevékenysége még említés szintjén sem szerepel a két gyakorlaton.

Magyarországot szomszédos ország területéről lényegében nem lehetett megtámadni az akkori politikai viszonyok között, kapitalista országgal ugyanis nem érintkeztünk közvetlenül, hiszen Ausztriában egészen 1955-ig szovjet megszállási övezet húzódott. Ezért kellett az éppen hatályos politikának egy Jugoszlávia felől kiinduló szárazföldi támadást vizionálnia. Arról azonban a gyakorlatok felvezetésében nincs szó, hogy miként kerülnek ide az amerikai csapatok. Az eljövendő háborúra vonatkozó elképzeléseket jelentősen befolyásolták a második világháború szovjet tapasztalatai, ami bizonyos szintig teljesen természetes volt. Egy séma szerint zajlik minden: az ellenség betör az országba, mélységben megállítjuk, kiverjük, majd a hadműveleteket áttesszük a szomszédos ország területére.

A HATÁRŐRSÉG HELYZETE HARCÁSZATI SZEMPONTOKBÓL

A határőrség helyzetét 1951–52-ben szüntelen átszervezés és létszámemelés jellemezte.⁴ Állományában 1951-ben 12 766 fő sorkatonára (a kimutatásban még „honvéd” megnevezéssel) szerepelt. Szervezete: országos parancsnokság, középírányító szervezetek (9 kerület és 1 önálló zászlóalj), 3 önálló forgalom-ellenőrző pont. Az előbbiektől alárendeltségében 29 zászlóalj-parancsnokság, 5 kerülettartalék század, 9 zászlóaljtartalék század, 21 zászlóaljtartalék szakasz, 9 műszaki szakasz, 30 híradószakasz, 194 határőrőrs, illetve 18 forgalom-ellenőrző pont. Látszólag hatalmas apparátus, 329 különböző kötelék, aleggység, de mindez teljesen

³ Deák József: A rendészettudomány kialakulása és fejlődése a Belügyi Szemle tükrében (1953–2013). Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XV. kötet, 2014, 358. <https://pecshor.hu/periodika/XV/deakjosef.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 09. 18.)

⁴ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 25. sz. doboz VI., tárgykör 10. folyószám. „Adatok az ÁVH. Határőrség helyzetéről.”

széttagolva a 2241 kilométeres államhatár mentén, és lekötve a határőrizetben a napi feladatok végrehajtásában. A megnevezések gyakran megtévesztőek. A zászlóaljok néhány tiszttel az államhatár őrizetét irányították, alárendeltségükben határőrőrösökkel. Összefgyvernemi harcra kikülönített szervezeti elemekkel a határőrség nem rendelkezett.

1951 januárjában a határőrség felszerelésében az alábbi rendszeresített fegyverzet szerepelt:⁵

- géppisztoly 5436 db;
- puska 4906 db;
- karabély 2726 db;
- távcsöves puska 500 db;
- golyószóró 839 db;
- géppuska 265 db;
- aknavető 33 db;
- pisztoly 2424 db;
- világítópisztoly 4076 db.

Érdemes néhány szót szólni a hivatásos állományról is, ezért lássuk, miként vehettek volna részt egy gyakorlaton, illetve veszélyhelyzetben az ország védelmében. 1951 márciusában a határőrségnél 997 fő tiszt és 1182 fő tiszthelyettes teljesített szolgálatot.⁶ Az előző két év, az 1950–51-es időszak a „nagy tisztogatás” évei voltak. Az ÁVH Határőrség 1950. január 1-jei megalapítását követően a korábbi Honvéd Határőrség szervezetében dolgozók közül 1951. február 1-jéig – vagyis 13 hónap alatt – többnyire vélt politikai megbízhatatlanság miatt eltávolítottak 218 tisztet és 310 tiszthelyettest,⁷ ezzel összesen 175 régebbi tiszt maradt a határőrségnél.

Az 1951 márciusában rendelkezésre álló 997 tiszt katonai iskolai végzettsége az alábbiak szerinti oszlott meg:

- 3 hónapnál rövidebb tanfolyam 131 fő;
- 3–6 hónap tanfolyam 423 fő;
- 6 hónapnál hosszabb tanfolyam 211 fő;
- semmilyen katonai iskolája sincs 232 fő.

A fenti számok nem igényelnek kommentárt. Lényegében a határőrség nem rendelkezett kiképzett és begyakorlott század-, valamint zászlóaljparancsnokokkal, de olyan hivatásosokkal sem nagyon, akik egy lövészszakaszt tudtak volna vezetni a harcban.

Ebből a kínálatból kellett az 1951. évi gyakorlatra egy határőrezredet, az 1952. évre pedig egy határőr-zászlóaljat kiállítani. Az 1950. októberben bevonult újoncok kiképzése 1951. januárban fejeződött be. A legközelebbi bevonulást 1951. november 1–5. között hajtották végre (a honvédséghez hasonlóan), ekkor még évente egyszer és mindig novemberben volt az újoncok bevonulása. Különösen az 1952-es októberi gyakorlatot igen kedvezőtlen időpontban szervezték a határőrség számára.

⁵ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 25. sz. doboz VII., tárgykör 9. folyószám. „Tárgy: ÁVH. Határőrség átszervezése.”

⁶ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2, II/3, II/5, II/6, II/9 tárgykör 1. folyószám. „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én.”

⁷ Főrizs Sándor: A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből. Hadtudomány, 2021/2., 110. http://real.mtak.hu/133974/1/107-117_Forizs-Sandor_2021-2.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 09. 28.)

AZ 1951-ES GYAKORLAT

A gyakorlat elgondolása

Az 1951-es gyakorlatra vonatkozóan két honvédségi eredetű dokumentum is fennmaradt, amelyeket megküldtek a határőrség parancsnokának, és megtalálhatók az országos parancsnoksági okmányok között.^{8,9}

A két okmány több érdekességet is tartalmaz, hiszen tükrözik az akkori elképzeléseket, vagy legalábbis a hirdetett propagandát egy eljövendő lehetséges háborúval kapcsolatban. Természetesen ezeknek megfelelően „Szigorúan titkos” minősítéssel voltak ellátva, az aláírás: „*Jóváhagyom! Farkas Mihály vezds. s.k.*” „*A Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztere.*” Harcoló felekként „Zöldek”, „Kékek”, „Pirosak” szerepelnek a szövegben, azaz amerikai, jugoszláv és saját csapatok. A 4. sz. melléklet a „Zöld” és a „Kék” magasabbegységek számozását tartalmazza. A magyarázó szöveg: „*Az alakulatok szervezése az »USA« és »JUGÓ« tájékoztatók szerint.*”¹⁰

A helyzetbeállítás egy jugoszláv támadást feltételez, amelyet saját csapataink megállítanak, és ezt követi egy amerikai hadtest és a kapcsolódó légierő beavatkozása. A forgatókönyv szerint az ellenséget megállítjuk, kiszorítjuk az országból, és a hadműveleteket áttesszük Jugoszlávia területére. Mindez megfelel a Szovjetunió második világháborús tapasztalatainak.

Az ellenség ereje: a „Zöldek” (a jugoszlávok) a 7. és 8. hadseregközvetlen hadtest, illetve a 12. „Kék” (amerikai) hadseregközvetlen hadtest, mindegyik 3–3 hadosztály, de a 7. és 8. hadtesteknél csak 1–1 harcokoszázalóalj, a 12. hadtestnél 3 harcokoszázalóalj található a szervezetben. Erejük 2 jugoszláv „Zöld” hadtest, 3-3 hadosztállyal, bennük összesen 18 lövészezred, 2 harcokoszázalóalj, 6 tüzérezred, 6 páncéltörő tüzérosztály, 6 légvédelmi tüzérosztály. Az amerikai „Kék” erők egy hadtest, benne 3 hadosztály, 9 lövészezred, 3 harcokoszázalóalj, 4 tüzérezred, 2 páncéltörő tüzérosztály, 3 légvédelmi tüzérosztály. Látható, hogy két támadó jugoszláv hadtesttel és egy később bekapcsolódó amerikai hadtesttel egy magyar hadtest áll szemben. Ez persze nem fog problémát jelenteni a magyar virtus számára, eredményesen fogunk tevékenykedni.

Kezdetben „[a] »Zöldek« 1951. 9. 6. és 7-e között Murakeresztúr körzetében átkeltek a Murán, – innen és Berzence hídfőből – támadásukat Nagykanizsa irányába fejlesztették ki. Szívós harcok eredményeképpen elfoglalták Nagykanizsa-t, Iharosberény-t. Támadásukat Kiskomárom irányába folytatják.”¹¹ A „Zöldek” támadását a „Piros” fél közbeeső terepszakaszokon ellenlökésekkel megállította, megkapaszkodtak, és elhárítják a „Zöldek” megújuló támadásait, innen indul a gyakorlat. Papírforma szerint egy magyar hadtest három hadosztállyal tevékenykedik, de valójában csupán a 7. lövészhadosztállyal zajlik a tényleges hadgyakorlat. A többi alakulat papíron szerepel. A gyakorló hadosztály része a 17. határőrezred.

„A »Zöldek« támadását a 2. harcászati légi hadsereg csapatai támogatják. B-26, B-47 típusú bombázó egységek 15-20-as csoportokban, vadászerők biztosítása mellett támogatják a földi csapatokat. B-29 típusú nehézbombázókkal 20-25-ös csoportokban csapásokat mértek Balatonkeresztúr, Marcali, és Nagybalajom körzetekre.”¹²

⁸ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 27. sz. doboz VIII/2, VIII/3, VIII/7 tárgykör 19. folyószám. „Kiképzési feladat az 1951.9.12.–20-ig tartó ho. gyakorlathoz”, „A Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének Hadművelési Csoportfőnöksége.”

⁹ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 27. sz. doboz VIII/2, VIII/3, VIII/7 tárgykör 20. folyószám. „A 7. löv. ho. gyakorlatának lefolyási terve.”

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

A saját 7. lövészadosztály gyakorlatának mozzanatai az alábbiak:

„Mozzanatok:

1. moz. A menetek megszervezése és végrehajtása. 51.9.12.10,00-9.13.05,00. Ennek során 10,00-kor a ho. menetparancsot és 24,00-kor védelmi parancsot kap.

18,00-kor megkezdji éjjeli menetét, és 13-án 05,00-ig beérkezik a kijelölt körzetbe, ho. pk. elhatározás kidolgozása a menettel kapcsolatban, menet pcs. kiadása, előzetes intézkedések, felderítés megszervezése,

2. moz. A védelem és az együttműködés megszervezése, a terep műszaki berendezése, és a védelmi harc vezetése. Az elg. rohamának elhárítása, harc az első és második állásért, ellenlökés végrehajtása, az eredeti helyzet visszaállítása védelemben, a védelmi harc vezetése. 9.13.05,00-9.15.16,00 a ho. második lépcső bevetésével visszaállítják az eredeti helyzetet,

3. moz. A támadás megszervezése és végrehajtása, átmenet üldözésbe, 9.15.16,00-9.19.12,00-ig. Elhatározás kidolgozása a támadásra, átcsoportosítás, megindulási helyzet elfoglalása, roham, harc az első és második állás birtokbavételéért, ellenlökés elhárítása, a második lépcső bevetése, a fővédővön áttörése, a támadás továbbfejlesztése, az elért terepszakasz megerősítése, a második védővön áttörése, az üldözésbe való átmenet. A harcbiztosítás minden nemének megszervezése.”¹³

A gyakorlat ÁVH-köteléke

A gyakorlatra az Államvédelmi Hatóság vezetője külön parancsot adott ki.¹⁴ Időtartama 1951. szeptember 12–21. A határőrség és a belső karhatalom tiszthelyettesi iskolái és egyéb kötélékei egy gyakorlóezreddel képviselték a szervezetet, melynek létrehozását a parancs az alábbiak szerint rendelte el.

Az ezred összetétele:

Ezredtörzs: öt fő, Orbán Miklós alezredes parancsnok, később a belső karhatalom parancsnoka; ezred politikai tisztt (egy százados); ezredtörzsparancsnok (egy őrnagy); két fő hadművelleti tisztt (százados és főhadnagy); mellettük továbbá egy-egy fő rajzoló és gépipíró, egy fő személyügyi és egy fő felderítőtisztt.

Ezredközvetlen alegységek:

- törzskomendáns szakasz két fő tiszttel;
- pártszervezet négy fő (pártinstruktor főhadnagy, agitációs és propagandainstruktor, párttitkár, DISZ-titkár);
- felderítőszakasz;
- híradószakasz (századparancsnok egy fő, politikai vezető egy fő hadnagy, négy szakasz, egy hírközpontszakasz, két távbeszélőszakasz, egy rádiószakasz);
- műszaki szakasz;
- egy géppisztolyos szakasz;
- egy aknavetőszakasz.

Ezred hadtáp: ruházati szolgálat, ételmezési szolgálat, szállítószakasz, pénzügyi szolgálat, ezredsegélyhely (parancsnok egy orvos alezredes), állategészségügyi szolgálat (sok az igénybe vett ló, tükrözve a szegényes körülményeket).

¹³ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 27. sz. doboz VIII/2, VIII/3, VIII/7 tárgykör 20. folyószám. I. m.

¹⁴ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1 tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 070. sz. Parancsa. „Részvétel honvédségi gyakorlaton.”

Harcoló kötelek:

összesen három zászlóalj, egy zászlóalj szervezete:

- zászlóaljtorzs négy fő tiszt (százados–hadnagy);
- híradószakasz;
- ellátószakasz;
- zászlóaljorvos és két fő egészségügyi tiszthelyettes;
- három század, a századok (századparancsnok, politikai vezető, szolgálatvezető) három szakaszosak, minden zászlóalj 3. századának 3. szakasza géppuskás szakasz.

Az 1951-ben gyakorlatba beosztott több hadnagy és alhadnagy neve 1956-ban már alezredeként és kerületparancsnokként szerepel, mutatva az akkori gyors előmenetelt, a „kiemelés” módszerét. A tiszti (zászlóaljparancsnoki) iskola hallgatóit is beosztják a gyakorlatra, „képességüknek megfelelő beosztásokba”, írja az anyag. Az ezred a „Piros” fél állományában az 5. lövészadosztálynak alárendelve ténykedik. A döntnököket az ÁVH részéről az ezred- és zászlóaljparancsnoki tanfolyamról, valamint a politikai osztály által kijelölt öt főből szervezték. Az előljáró a gyakorlat zárásaként díszszemle tartását rendelte el.

Az ÁVH vezetője az 1–5. határőrkerületek részére a gyakorlat idejére a teljes nyugati és jugoszláv államhatárra – szeptember 10–22. között – „fokozott határszolgálat”-ot rendelt el.¹⁵ Magasabb szolgálati óraszám alkalmazására intézkedett, a tiszti állomány szabadságát erre az időre szüneteltette, egyéb szigorításokat vezetett be a járőrszolgálat ellátása területén. Az utasítás indoka nehezen magyarázható, de egybecseng az akkor uralkodó általános háborús hisztériával.

Előkészítő foglalkozásokat tartottak, de ezek anyaga nincs a levéltárban, egy rövid parancsból¹⁶ következtethetünk a kiképzés anyagára. Szalva János államvédelmi alezredes, a Határőrség és Belső Karhatalom törzsparancsnoka határozta meg ebben a dokumentumban, hogy a gyakorlatra történő felkészüléshez milyen okmányokat, témákat tanulmányozzanak a tiszthelyettes iskolák (határőrség és belső karhatalom) tisztjei, hallgatói: „Lövészezred védelemben és támadásban”, „A szakasz támadásban és védelemben”, ugyanígy a zászlóalj és a század hasonló tevékenysége. 1951. augusztus 27-ig kellett befejezni a felkészülést, illetve konzultációkat tartani. Meglehetősen szűk határidőkkel dolgoztak, hiszen a parancs kiadásának dátuma augusztus 24., a gyakorlat kezdete pedig szeptember 12.

A gyakorlat értékelése

A levéltárban található egy rövid értékelés az 1951. évi gyakorlat végrehajtásáról 1951. szeptember 27-i dátummal.¹⁷ Az 5. lövészadosztály őszi gyakorlatán nyújtott teljesítményből alapvetően a védelmi harc mozzanatait emeli ki, eszerint eredményes volt:

- a zászlóaljak védelemben nyújtott teljesítménye;
- a védelmi műszaki létesítmények kiépítése;

¹⁵ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1. tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 076. sz. Parancsa. „Fokozott határszolgálat elrendelése.”

¹⁶ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I/2 tárgykör, 135. folyószám. „Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 4. sz. Külön parancsa.” 1951. 08. 24.

¹⁷ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1. tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 083. sz. Parancsa. „Gyakorlat értékelése.”

- a védelem jó megszervezése a törzsek részéről;
 - az ellenlökésekben tanúsított tevékenység.
- Összesen 51 fő részesült dicséretben és jutalomban.

AZ 1952. ÉVI GYAKORLAT

A gyakorlat elgondolása

A gyakorlat október 9–19. között zajlott, az értékelést 21-én tervezték megtartani Orosházán. Bennem azonnal felmerül a kérdés: miért pont október? A várhatóan kedvezőtlen időjárás miatt bizonyosan lehetett volna optimálisabb időpontot találni, vagy a döntéshozókat ez a probléma nem érdekelte, esetleg más, számunkra ismeretlen oka van a dátum választásának. Talán az állományt próbára akarták tenni a hideg idővel és a minden bizonnyal nehezen járható sáros tereppel. Érvényesült a „minél rosszabb, annál jobb” elv.

A gyakorlat tárgya: „*Megerősített lövészhadtest támadása folyón való átkeléssel*”. A gyakorlat vezetője a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere. A gyakorlatvezető törzsparancsnoka a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke. Megjegyzésként hozzátehetem, hogy a miniszternek, Farkas Mihálynak semmiféle katonai végzettsége sem volt, és nem szenvedett volna presztízavesztést, ha nem ő a gyakorlatvezető, csupán miniszteri szerepkörben megsemmisíti az eseményt. Határtalan egóját mutatja, hogy saját névnapjára, szeptember 29-ére, Mihály napjára tette a *néphadsereg napját*, hadd ünnepeljék őt zászlóval, dobszóval.

A „Piros”, vagyis a saját fél a gyakorlaton a III. hadtest csapataiból, közvetlen alakulataiból állt, megerősítve egy repülőosztállyal, három repülőezreddel, egy határőr- és egy belső karhatalmi zászlóaljjal.

Az elgondolás hét mozzanatot tartalmaz:

1. 10. 08. – 10. 09. 24.00-ig a mozgósított 4. lövészadosztály menetet hajt végre a Tiszához és a folyó keleti partján védelemre rendezkedik be. (Átgondolva a helyzetbeállítást, hol lehetett akkor Magyarország államhatárán folyó mögött védelemre berendezkedni? Esetleg a Dráva mögött?)
2. 10. 10-én 06.00-ig a védelmi erők mögött a III. hadtest egységei elfoglalják a megindulási helyzetet, megkapják a parancsot a folyóhoz történő menetre, és a Tiszán történő erőszakos átkeléssel történő támadásra.
3. 10. 10–11-én a III. hadtest egységei végrehajtják a menetet, 10. 14-ig előkészítik a támadást.
4. 10. 15-én 03.00-kor a Tisza Mindszent–Hódmezővásárhely közötti szakaszán történő átkeléssel kezdődik a támadás Orosháza–Újkígyós irányba. 17-én elérik az Orosháza–Tótkomlós vasútvonalat.
5. 10. 18-án reggel légideszantot dobznak le a „Kék” fél visszavonulási útjának elvágására.
6. 10. 19-én 12.00-kor fejeződik be a gyakorlat.
7. Értékelés.

A határőr-zászlóalj állománya, szervezete, fegyverzete a gyakorlaton

Már a bevezetőben is említettem, hogy a határőrség nem rendelkezett állandó szervezeti harcászati, összefegyvernemi harcra tervezett, szervezett alegységekkel. Ezért azokban az esetekben, amikor ilyen kötelékre valamilyen sürgős feladat megoldásához szükség

lett volna, akkor azokat hirtelen és ideiglenesen kellett a határőrség gyakran változó számú, körülbelül 300 szervezeti eleméből (őrsök, átkelőhelyek, különböző megnevezésű századok) összevonni.

Ennek a megoldásnak több hátulütője volt, mint előnye. A katonák, akik az előző napon még járőrszolgálatot láttak el, hirtelen harcászati feladatot kaptak. A sorállomány és a tisztek nem ismerték egymást, gyakran ekkor találkoztak először. Nem volt megfelelő a harctevékenységre történt kiképzés, és az idő szűkössége miatt erre nem is nyílt lehetőség. Minimum több hét kellett volna az elmaradás pótlására. A felszerelés nem felelt meg még a második világháború elején jelentkezett követelményeknek sem, pláne nem a háború végén létezett komolyabb szervezetnek és fegyverzetnek, az 1945-ig lezajlott fejlődésnek vagy a gyakorlat idején, 1952-ben meglévő elvárásoknak. Különösen szembeűnő ez a tény a harcokcsi-elhárítás, a légvédelem, a híradás, a csapatok szállítása, illetve a mindenoldalú biztosítás számtalan területén. Amilyen feladatokra az ilyen kapkodva felállított alegységeknek viszonylagosan lehetőségük volt, az a járőrözés, az objektumörzés, az elfogottak őrzése, vagyis egyfajta komendánstevekenység. Ezt a tényt jól igazolták az 1956. október 24-én felállított és Budapestre felküldött határőrszázadok harcászati tapasztalatai.

A határőr-zászlóalj személyi állománya (teljes létszám 397 fő):

- tiszt 33 fő;
- tiszthelyettes 98 fő;
- határőr 266 fő (határőr műszaki alegységektől 16 fő, híradó-alegységektől 38 fő, gépkocsivezető 11 fő, lovász-hajtó 10 fő, főtiszthelyettes-iskola hallgatója 191 fő).

A tiszthelyettes- és a tisztesiskolák hallgatói mindenkor a határőrrazziák és rendkívüli események tartalékának számítottak. Egyrészt azért, mert egy órán belül képesek voltak felszereléssel együtt kivonulni, másrészt gyakorlatok esetén a megelőző kiképzés anyagába be lehetett illeszteni a gyakorlatok témáját, így nem a napi szolgálat végrehajtásából kellett összevonni a katonákat. A tiszthelyettesek esetében nem gondolok hivatásosokra, az ÁVH Határőrségnél ekkor már megszüntették a hivatásos tiszthelyettesi állománykategóriát, helyettük továbbszolgáló, négy évet aláírt munkatársakat alkalmaztak lényegesen kevesebb tapasztalattal és kisebb hatékonysággal, illetve sorállományú tiszthelyetteseket is találunk, ebben az esetben róluk van szó.

A zászlóalj szervezetét és fegyverzetét az iratgyűjtő 3. számú melléklete¹⁸ tartalmazza. Következzen néhány észrevétel az adatokkal kapcsolatban.

A zászlóalj parancsnokának és a három századparancsnoknak nem volt szakmai helyettese. A zászlóalj törzsében lényegében hét tiszt közül a parancsnok (főhadnagy), két segédtsiszt (főhadnagy, hadnagy) mellett négy politikai munkás tevékenykedett (zászlóalj politikai tiszt, pártinstruktor, propagandatiszt, DISZ-instruktor). A három lövésszázadot a századparancsnok és a század politikai instruktor vezette, a többi tiszt szakaszparancsnok volt.

A zászlóalj szervezete:

- zászlóaljtörzs;
- 3 lövésszázad;
- géppuskás század,
- géppisztolyos szakasz;

¹⁸ MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 6. sz. doboz I/4, I/5/1. tárgykör 12. folyószám. „Az őszi honvédségi gyakorlaton résztvevő hór. zlj. gyakorlatának terve.”

- aknavetőszakasz;
- híradószakasz, egy rádiós raj, egy könnyű vezetékes raj, fél központkezelő raj, fél jelzőraj;
- műszaki szakasz;
- ellátószakasz (szakaszparancsnok, egy gazdasági ellátó rajparancsnok, hat fő szakács, kilenc fő hajtó, egy fő állategészségügyi felcser, egy fő állategészségügyi tiszthelyettes, egy fő fegyvermester, három fő fegyvermester-segéd, egy fő műmester, 11 fő gépkocsivezető, egy fő szabó, egy fő cipész);
- egészségügyi szakasz (egy fő szakaszparancsnok – orvos százados –, egy fő egészségügyi tiszthelyettes, hat fő sebesültvivő, egy fő hajtó, egy fő gépkocsivezető).

Az állomány gyakorlatra történő felkészítésének témái, módszerei

Az okmányok között megtalálható a gyakorlaton részt vett állomány felkészítési terve. A foglalkozások témaköreiből is fontos következtetéseket vonhatunk le, nyilvánvalóan azokat a mozzanatokat oktatták és gyakorolták a legnagyobb óraszámban, amelyeket a gyakorlat folyamán ellenőrizni, bemutatni szándékoztak.

A felkészítés szeptember 30. és október 6. között, hét napon keresztül zajlott, gyakran kitöltve az egész napot. Az elméleti foglalkozásokat a parancsnoki állomány részére, a gyakorlatiakat a teljes zászlóalj részére szervezték. A felkészítés súlypontja a támadó harctevékenység. Védelmi kérdésekben egyetlen gyakorlati foglalkozás sem található, holott a gyakorlat nagy elgondolása védelmi feladattal indít. *A védelem általános kérdései, raj, szakasz, század, zászlóalj védelemben* háromórás elméleti, illetve zászlóalj védelmi okmányok elkészítése öt óra tantermi foglalkozás, amelyen a zászlóaljtörzs és a századparancsnokok vettek részt. Ez a védelmi harctevékenységhez kapcsolódó egyetlen tananyag. Esetleg szó lehetett még védelmi harcról a váltás és az átkelés megszervezése kérdéskör feldolgozásánál, de ezen is csak a zászlóaljtörzs tisztjei és a műszaki szakasz parancsnoka vett részt, négy órában, tanteremben. Egészen más a helyzet a támadó harctevékenység esetében. Gyakorlati foglalkozás a teljes állomány részére 53 órában zajlott:

- támadás végrehajtása lövészzakasz szintjén – 6 óra;
- támadás végrehajtása századszinten – 6 óra;
- zászlóalj támadása egész napos foglalkozás – 15 óra,
- erőszakos folyamatkéssel végrehajtott támadás kétszer 13 óra, két különböző nap, köztük egy nap pihenővel (ez a két zászlóaljszintű gyakorlat október 4-én és 6-án zárta a felkészítést).

Támadó jellegű témának tekinthetjük még a folyóátkelés gyakorlását két 4 órás zászlóaljszintű gyakorlat keretében a Fóti-tavon.

A tiszti állomány részére az elméleti foglalkozásokat a gyakorló foglalkozások közé tervezték, amíg a végrehajtók pihentek. Fontosabb témakörök a következők voltak:

- váltás megszervezése, ezzel kapcsolatos okmányok, átkelési grafikon elkészítése négy órában;
- szállítás és menet megszervezése, végrehajtása, kapcsolódó okmányok kidolgozása, munkatérképek vezetése négy órában, a zászlóaljtörzs és a századparancsnokok részére;
- felderítési terv, harctervtábla, együttműködési jeltáblázat készítése kétórás elméleti foglalkozás keretében;
- erőszakos folyamatkéssel egybekötött támadás megszervezése háromórás előadás keretében a teljes tiszti állomány részére.

Az elméleti foglalkozások levezetői a határőrség országos parancsnokságáról vezényelt tiszt előadók voltak. Első olvasásra feltűnik, hogy az oktatók egyetlen őrnagy kivételével valamennyien főhadnagy és hadnagy rendfokozatúak, amiből következtethetünk a gyakorlati tapasztalataikra. Ugyanígy a gyakorló alakulat 33 fős tiszti gárdájából a zászlóalj parancsnoka is főhadnagy, az állomány körében csupán két százados található, egyikük az egészségügyi szakasz parancsnoka, nyilvánvalóan orvos százados. A magasabb rendfokozatúak hiányát én a határőrség 1950. január 1-jével a honvédség állományából az Államvédelmi Hatóság új szervezetébe helyezésével, majd a régi, szakmailag tapasztalt, de a politikai vezetés részéről megbízhatatlannak tekintett tisztek eltávolításával magyarázom.

Nem csupán az érdekes, hogy mely területek képezték a felkészítés gerincét. Sokat elárul az is, hogy milyen témák nem szerepeltek a palettán. A hiány okai természetesen több oldalról is megközelíthetők. Esetleg nem tartották őket fontosnak (harcászati szempontból ez lényegében nem lehetséges), vagy mivel nem rendelkezett a határőrség a szükséges képességekkel, ezeket a területeket meg sem említik, mintha nem is lenne szerepük. Így nem szerepel az atomfegyverek kérdése, a vegyivédelem, a harcjárművek és a harcokocsik elleni tevékenység, a légvédelem, valamint még több fontos kérdés.

ZÁRÓGONDOLATOK

A publikációban vizsgált két katonai gyakorlat anyagai az Országos Levéltárban csupán részben találhatók meg. Különösen az 1951. évi dosszié határőrezredre vonatkozó dokumentumai hiányosak. Ahhoz viszont elegendő okmánnal rendelkezünk, hogy az akkori legfontosabb elképzelésekre rálátásunk legyen. Különösen az események helyzetbeállítása fontos, mert tükrözi azt a bonyolult bel- és külpolitikai helyzetet, amely erre az időszakra már kialakult. Az 1951-es elgondolás pontosan leképezi, hogy a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) 1948 júniusában soraiból kizárta és az imperializmus bérencének bélyegezte a korábbi alapító tag Jugoszláviát. Csak azon csodálkozhatunk, hogy a magyar politikai vezetés milyen mértékben igyekezett túlhajtani a feltételezett szovjet elvárásokat, és még a gyakorlat anyagaiban is nyíltan közös támadóként nevesíti Jugoszlávia és az Amerikai Egyesült Államok csapatait.

A határőrség jelentős sorkatonai létszámmal rendelkezett, és mint katonaság került bevonásra a gyakorlatokba. Ugyanakkor az országban szétagolt elhelyezésének megfelelően – igazodva a határőrizeti elvárásokhoz – valójában nem volt képes aktív harcászati alegységet, századot, zászlóaljat kiállítani. Ezt csak erősítette az elégtelen, az 1950-es évek elvárásaitól jelentősen elmaradt fegyverzete, felszerelése. A gyakorlatok anyagában nincs szó a határőr kötelékek megerősítéséről a Magyar Néphadsereg részéről. Mindezek miatt meghatározó hiányosságok mutatkoztak volna tényleges harctevékenység esetén a páncéllhárítás, a légvédelem, a tüzérség, a híradás és a szállítás területén.

Mindkét gyakorlat védelmi tevékenységgel kezdődik, és a csapataink védelemből mennek át támadásba – amit én politikai propaganda szempontjából ügyes beállításnak látok –, ugyanakkor ezekben az években nem volt olyan ellenséges fél, amely közvetlenül, határainkon keresztül támadhatott volna hazánkra. Érdekesnek ítélem, hogy a gyakorlatok értékelésénél a határőr-zászlóalj tevékenységéből a védelmi harcban nyújtott teljesítményt emelték ki, és ez talán megfelelt a lehetséges képességeinek. Ugyanakkor a felkészülési kiképzés során szinte kizárólag a támadó harcot gyakorolták.

Az elgondolásokban még nem szerepel atom- és vegyi fegyverek alkalmazása. Azt tudjuk, hogy az ekkor zajló koreai háborúban az Észak-Korea ellen harcoló csapatok főparancsnoka,

az amerikai Douglas MacArthur tábornok már 1950-ben erőltette atomfegyver bevetését a kínai erők ellen, és többek között Truman elnök ezért is menesztette 1951 áprilisában. A hadviselés ilyen lehetőségének a gondolata ekkorra még talán nem gyűrűzött be a magyarországi katonai gyakorlatok tervezésébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Deák József: *A rendészettudomány kialakulása és fejlődése a Belügyi Szemle tükrében (1953–2013)*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XV. kötet, 2014, 355–359. <https://pecshor.hu/periodika/XV/deakjosef.pdf>
- Deák József: *The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975)*. Prague Papers on the History of International Relations. Vol 11. Issue 1. Charles University, Prague, 2015, 102–113. https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/96520/1397582_jozsev_deak_102-113.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Főrizs Sándor: *A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből*. Hadtudomány, 2021/2., 107–117. http://real.mtak.hu/133974/1/107-117_Forizs-Sandor_2021-2.pdf; DOI: 10.17047/HADTUD.2021.31.2.107

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1. tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 070. sz. Parancsa. „Részvétel honvédségi gyakorlaton.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1. tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 076. sz. Parancsa. „Fokozott határszolgálat elrendelése.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I./1. tárgykör 1–126. folyószám. Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 083. sz. Parancsa. „Gyakorlat értékelése.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 1. sz. doboz I/2 tárgykör, 135. folyószám. „Államvédelmi Hatóság és Belső Karhatalom parancsnokának 4. sz. Külön parancsa.” 1951. 08. 24.
- MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 6. sz. doboz I/4, I/5/1. tárgykör 12. folyószám. „Az őszi honvédségi gyakorlaton résztvevő hőr. zlj. gyakorlatának terve.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2, II/3, II/5, II/6, II/9 tárgykör 1. folyószám. „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 25. sz. doboz VI., tárgykör 10. folyószám. „Adatok az ÁVH. Határőrség helyzetéről.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 25. sz. doboz VII., tárgykör 9. folyószám. „Tárgy: ÁVH. Határőrség átszervezése.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 27. sz. doboz VIII/2, VIII/3, VIII/7 tárgykör 19. folyószám. „Kiképzési feladat az 1951.9.12.–20-ig tartó ho. gyakorlathoz”, „A Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének Hadművelési Csoportfőnöksége.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 27. sz. doboz VIII/2, VIII/3, VIII/7 tárgykör 20. folyószám. „A 7. löv. ho. gyakorlatának lefolyási terve.”